

สถานภาพของแม่ที่ปรากฏในวรรณคดีไทย

มนุษย์ทุกคนย่อมมีสถานภาพติดตัวมาตั้งแต่แรกเกิด ไม่ว่าจะ เป็นสถานภาพที่ได้มาโดยทางตรงหรือโดยทางอ้อม เช่น บุตรของผู้ที่มีบรรดาศักดิ์ทางสังคมก็จะมีสถานภาพสูง ถ้าเป็นบุตรธรรมดา ก็จะมีสถานภาพที่ต่ำกว่า บุคคลที่มีสถานภาพที่แตกต่างกันย่อมจะมีแนวทางในการดำเนินชีวิตแตกต่างกันไปด้วย ทั้งนี้เพราะ "สถานภาพเป็นสิทธิและหน้าที่ทั้งหมดของบุคคลที่จะต้องปฏิบัติต่อผู้อื่น และจะต้องมีหน้าที่ประการใดในการรับผิดชอบสังคม" (สุพัตรา สุภาพ, 2529 : 26)

แม่เป็นสถานภาพหนึ่งของบุคคลในสังคมที่มีบทบาทสำคัญในสถาบันครอบครัว เช่นเดียวกับสถานภาพอื่น ๆ สถานภาพของแม่เป็นสถานภาพที่ดำเนินตามปทัสฐานที่สังคมกำหนดไว้ แม่ที่ดีตามค่านิยมของสังคมคือ แม่ที่ปฏิบัติตามปทัสฐานนั้น ดังนั้นสถานภาพของแม่จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ โดยเฉพาะสถานภาพของแม่ที่ปรากฏในวรรณคดีในแง่มุมต่าง ๆ ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึงความคิดของสังคมที่มีต่อแม่ โดยอาศัยตีความจากวรรณคดีตามขอบเขตของการศึกษาค้นคว้าดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาสถานภาพในด้านต่าง ๆ ของตัวละครที่เป็นแม่ ดังต่อไปนี้

สถานภาพที่สัมพันธ์กับชาติกำเนิด

สถานภาพที่สัมพันธ์กับครอบครัว

สถานภาพที่สัมพันธ์กับการศึกษา

บางบุญเหลือจากเรื่องลิลิตพระลอ

ลิลิตพระลอเป็นนิยายรักทำนองโศกนาฏกรรม แสดงความรักระหว่างแม่กับลูก ความรักของหนุ่มสาวที่ยอมสละชีวิตเพื่อกันและกัน ความจงรักภักดีที่ซำมีต่อนาย แก่นเรื่องแสดงถึงอำนาจของความรักและความหลงใหลนำมาชีวิตให้พินาศ นักวรรณคดีและนักวิชาการส่วนมากต่าง

ลงความเห็น ว่า ลิลิตพระลอแต่งในสมัยอยุธยาตอนต้น¹

1. สถานภาพที่สัมพันธ์กับชาติกำเนิดและครอบครัว

สถานภาพทางชาติกำเนิดเป็นสถานภาพที่มนุษย์ทุกคนได้มาโดยกำเนิด ในสังคมไทยโบราณสถานภาพทางชาติกำเนิดของบุคคลขึ้นอยู่กับชนชั้นของครอบครัวที่บุคคลถือกำเนิดมา เช่น กำเนิดในครอบครัวเจ้า หรือขุนนาง หรือไพร่ สถานภาพนี้จะเปลี่ยนแปลงก็ต่อเมื่อบุคคลได้รับสถานภาพใหม่ภายหลัง เช่น ไพร่มีตำแหน่งการงานเป็นขุนนาง หรือได้สมรสกับขุนนาง

นางบุญเหลือพระชนนีของพระลอเป็นพระธิดากษัตริย์ ต่อมาเมื่อนางบุญเหลือได้อภิเษกกับท้าวแมนสรวง มีตำแหน่งอัครเทพี² ของเจ้าผู้ครองนครเมืองสรวง มีอำนาจในการปกครองข้าทาสบริวารในขอบเขตของพระมเหสี ต่อมาเมื่อนางบุญเหลือประสูติโอรส คือ พระลอ ทำให้นางบุญเหลือมีอำนาจในการปกครองมากกว่าเดิม ในฐานะเป็นพระชนนีของกษัตริย์องค์ต่อไป ดังนั้นนางบุญเหลือจึงเป็นบุคคลที่มีความสำคัญต่อครอบครัวในฐานะต่าง ๆ ดังนี้

¹ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล ได้ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องพระลอและให้ทัศนะเกี่ยวกับระยะเวลาในการแต่ง ว่า เรื่องพระลอเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น เป็นเรื่องของสำนวนเก่ารุ่นราวคราวเดียวกับมหาชาติคำหลวง โคลงกำสรวลศรีปราชญ์ ยวนพ่าย และทวาทศมาส เนื้อเรื่องเป็นนิทานปรัมปราของไทยโบราณทางเหนือ (อ้างอิงมาจาก นภลัย สุวรรณธาดา, 2526 : 54)

²ตำแหน่งพระมเหสี เจ้าจอม และพระสนมที่ปรากฏในกฎมณเฑียรบาลสมัยอยุธยา มีดังนี้คือ (นพรัตน์ วงศ์กลุฑูต, 2531 : 86)

1. พระอรรคมเหสี ถือว่าเป็นอันดับสูงสุดในพระบรมวงศานุวงศ์
2. พระอรรคชายา ที่เรียกว่า "แม่ยั่วเมือง" เป็นอันดับสอง
3. พระชายาที่ทรงเป็นพระธิดาของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อน
4. เจ้าจอมมารดาที่กำเนิดเป็นหลานหลวง
5. เจ้าจอมมารดาที่เป็นพระสนม

1.1 ในฐานะภรรยาและแม่ในราชตระกูล

นางบุญเหลือมีสถานภาพเป็นอัศวมเหสี ทำให้นางเป็นบุคคลที่มีอำนาจอย่างมากในการปกครองข้าราชการบริวารและบุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับครอบครัวของนาง ดังปรากฏในกฎมณเฑียรบาลที่กล่าวว่า "พระอรรคมเหสีของพระเจ้าอยู่หัว จะมีพระราชอำนาจมาก สามารถมีพระคลัง มีขุนนาง และเจ้าพนักงานบำรุงรักษา ในฐานะที่ดำรงตำแหน่งเป็นพระราชมารดาของพระเจ้าอยู่หัวองค์ต่อไป..." (บุญเติม ไพเราะ, 2519 : 63)

เมื่อท้าวแสนสุรวงสวรรค์ พระล่อขึ้นครองเมืองในเวลาต่อมา นางบุญเหลือในฐานะพระราชมารดาก็ยังช่วยดูแลความเป็นไปในบ้านเมือง โดยเฉพาะเมื่อกษัตริย์ประสบปัญหา คือเมื่อพระล่อถูกเสน่หัจฉนครำครวญหาพระเพื่อนพระแพงอย่างนำวิตกนั้น นางบุญเหลือได้ทำหน้าที่สั่งการเพื่อแก้ปัญหา

นายแก้วอย่าอยู่ เร่ง	ไปหา
เร็วเร่งพระโอรามา	อย่าช้า
หาหมื่นหมื่นแพทยา	หมอกุด มานา
หาแม่มดถ้วนหน้า	หมู่แกกฤตยา
นายชวัญหาจูงถ้วน	ทิ้งหลาย
ทุกหมื่นขุนมูลนาย	ช่วยไซร์
เกมินไพรเร่งชวนชวาย	ยาบ้า มานา
ยาเทศทั้งปวงไว้	ฝ้ายข้างชาวคลัง
คลังกุดคลังลูกแก้ว	กุนา
จักจ่อมจ่ายเยียวยา	หน่อเหน้า
สิ้นทั้งแผ่นดินรา	แม่ลูก กิติ
สิ้นแม่สิ้นจงเจ้า	แม่ได้แรงคิม

(ลิลิตพระลอ, 2513 : 79)

แม่พระลอได้รับแรงกระตุ้นจากเวทมนตร์ของปู่เจ้าสมิงพรายจนไม่อาจต้านทานได้จึงต้องขออนุญาตนางบุญเหลือทั้งบ้านทั้งเมืองไป พระล่อก็ยังมิสครำสิ่งถึงพระคุณแม่

พฤติกรรมของพระลอแสดงให้เห็นว่าความผูกพันของพระลอต่อแม่ย่อมเกิดจากความรักและความเอาใจใส่อย่างลึกซึ้งในการเลี้ยงดูของนางบุญเหลือ ซึ่งผู้แต่งได้ให้นางบุญเหลือกล่าวกับพระลอเมื่อถูกเสนอให้ว่า

จำศีลท่อยถ้วน	เจ็ดวัน ลูกเอ๋ย
คลังคลังทานผลบัน	เท่าฟ้า
ขอมีลูกใจธรรม	ชายชอบ ใจนา
แม่จึงได้เจ้าหล้า	แม่แล้สุดใจ แม่เอ๋ย
สิบเดือนอุ้มท้องพระ	ลอลักษณ์
สงวนบ่มคนสัก	หนึ่งน้อย
ตราบพระปิ่นไทรจักร	เสด็จตลอด มานา
ถนอมอาบอุ้มค้อยค้อย	ลูบเลี้ยงรักษา
แลวันสามคาบป้อน	เป็นนิตย์
บมิให้ใครทำผิด	แพกเจ้า
แสนสงวนคู่ชีวิต	ฤาใคร่ กลายเลย
เทียรผดุงคั่งเท่า	ตราบรู้เสวยเอง
บรรจงกับข้าวแต่ง	ของเสวย
เป็นนิตย์บ่มเลี้ยง	หนึ่งน้อย
สรรพเครื่องพระลูกเขย	ไทรตรวจ
บวางใจกึ่งก้อย	แก่ผู้ไททำ

(ลิลิตพระลอ, 2513 : 49-50)

ความทุกข์ของแม่ที่แสดงออกทำให้พระลอทุกข์ทรมานไปด้วย แต่ก็รู้ว่าตนไม่อาจหลีกเลี่ยงที่จะทำให้แม่เป็นทุกข์ได้ จึงกล่าวถึงอำนาจบุญกรรมและ เวทมนตร์ เพื่อเป็นข้ออ้าง คังคำประพันธ์ที่ว่า

JOHN F. KENNEDY LIBRARY
PRINCE OF SONGKLA UNIVERSITY
PATTANI, THAILAND

รอยกรมจักจากเจ้า	จอมกษัตริย์
รอยบาบเพลงจำกัด	ออกท้าว
พระคุณไปแทนชัต	ใจตั้ง น้า
ยาหยูกเขาโน้มน้าว	ลูกให้ไหลหลง

(ลิลิตพระลอ, 2513 : 53)

ในระหว่างเดินทางไปเมืองสรอง ความทุกข์และความเศร้าโศกที่ต้อง
จากพระชนนีก็ยังตามรบกวนพระลอ โดยเฉพาะเมื่อต้องตัดสินใจให้เค็ดชากเมื่อเข้าสู่แดนศัตรู
คือเมื่อมาถึงแม่น้ำกาหลง พระลอร่ำครวญถึงความรักและความผูกพันที่ตนมีต่อแม่ว่า

ร้อยชู้ฤๅเท่าเนื้อ	เมียตน
เมียแลหันฤๅตล	แม่ได้
ทรงครรภ์คลอดเป็นคน	ฤๅง่าย เลยนา
เลี้ยงยากนักท้าวให้	ธิดาชผู้มีคุณ

(ลิลิตพระลอ, 2513 : 79)

พระลอไม่ได้นึกถึงแต่ตัวเองเท่านั้น แต่เข้าใจถึงความทุกข์ของแม่ด้วย
ความเข้าใจนั้นทำให้พระลอทุกข์ยิ่งขึ้น ความผูกพันอันลึกซึ้งนี้ได้สร้างความขัดแย้งอย่างรุนแรง
แก่พระลอและสร้างอารมณ์โศกแก่เรื่อง นอกจากนี้ยังเน้นแก่นเรื่องคือความรื้อนแรงของแรง
ปรารถนาว่าอยู่เหนือเหตุผลใด ๆ ดังจะยกคำประพันธ์ในตอนนี้ประกอบ

เจ็บรักเจ็บจากช้ำ	เจ็บเยียว ยากนา
เจ็บใครคืนหลังเหลียว	สู้หย้าว
เจ็บเพราะลูกมาเคียว	แดนท่าน
เจ็บเร้งเจ็บองค์ท้าว	ธิดาชร้อนใจถึง ลูกฤๅ

(ลิลิตพระลอ, 2513 : 78)

ACC. No. 081916
DATE RECEIVED 5 ม.ย. 2536
CALL No. _____

ความผูกพันระหว่างแม่กับลูกนั้นจะไม่มีวันสิ้นสุดหรือเจือจางได้เลย แม่จึงได้ชื่อว่าเป็นพรหมของลูก เพราะแม่เป็นบุคคลที่มีความเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ต่อลูกตลอดเวลา เมื่อลูกมีปัญหาแม่จึงเป็นบุคคลแรกที่ลูกระลึกถึง ทั้งเพื่อขอความช่วยเหลือ เพื่อแก้ปัญหาค่าง ๆ หรือเพื่อให้เป็นกำลังใจให้กับตนเองที่จะทำงานอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อพระลอเสี่ยงน้ำประสมกับกลางร้าย พระลอเกิดความรู้สึกสะเทือนใจอย่างรุนแรงจนต้องแอบคร่ำครวญถึงนางบุญเหลืออย่างทุกข์ทรมานว่า

บให้คนรู้เรื่อง	ฝันใจ อยู่น่า
ขึ้นจากสรงเสด็จใน	อาสน์ให้
ยังสุวรรณพะพลาย	โคตัง น้า
ปิคมานละห้อยให้	ออกท้าวบุญเหลือ ลูกเอย
พระตายจงลูกใต้	เห็นผี ทานนา
ผีลูกตายกษัตริ	แม่ได้
เผาศพลูกอย่ามี	อุจาด ราแม่
อุปร้างเผาผีให้	บร้างใต้เผาผี ลูกเลย

(ลิลิตพระลอ, 2513 : 81)

1.2 ฐานะหัวหน้าครอบครัวและผู้นำของรัฐ

แม้ว่าพระลอขึ้นครองเมืองสรวงต่อจากท้าวแผนสรวง นางบุญเหลือก็ยังคงทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัวในฐานะพระชนนี ดังนั้นเมื่อพระลอถูกเสน่ห์ของปู่เจ้าสมิงพรายในครั้งแรก นางบุญเหลือก็สามารถแก้ปัญหาคครอบครัวในครั้งนี้ได้ แต่เมื่อปู่เจ้าสมิงพรายได้เพิ่มเวทมนตร์และฤทธิ์ยา ทำให้พระลอเกิดอาการคลุ้มคลั่งมากกว่าครั้งแรก นางบุญเหลือก็พยายามหาวิธีการที่จะรักษาพระลอ

ปู่หมอโคตังนี้	อกอ
เชิญปู่เร่งแลดู	ก่อนใส่รั
ปู่เอยเอ็นดูดู	เชิญช่วย คุรา
ปู่ช่วยลูจักให้	กั้งแลเมืองหลวง

ปู่ปู่ว่าพัน	แรงนัก แม่อา
เทพคาสิทอิศักดิ์	ท่านใจ
ผีสร้างสุรารักษ์	เราพ่าย หนีน้า
ยาท่านเดิมมาให้	ล้อมข้างยาเรา
ที่สู้ที่สิ้น	จักกัน แลนา
ทุกเทพผีสร้างสรรพ์	พ่ายแพ้
ยังยาหยูกทุกอัน	เราล้อม ไปนา
มนตรีและยาจักแก้	ท่านได้ฉันท

(ลิลิตพระลอ, 2513 : 41-42)

เมื่อไม่สามารถแก้ไขทางไสยศาสตร์ได้ นางบุญเหลือจึงใช้วิธีใหม่ที่จะช่วยเหลือพระลอ โดยการที่จะล่อขอพระเพื่อนพระแพงให้มาเป็นชាយาพระลอ พระลอปฏิเสธ เพราะรู้ว่าการล่อไม่มีทางเป็นไปได้ในกรณีนี้ เมืองทั้งสองเป็นศัตรูกัน และกล่าวว่า

ผีไปถึงแล้วและ	ถึงกรรม กิติ
ทกนรกแสนศิโย	หมื่นใหม่
เสวยสุขโสดเสวยสวรรค์	เพราะอยู่ กิติ
บออยู่เลยลาให้	อิราชแล้วจักไป

(ลิลิตพระลอ, 2513 : 48)

นางบุญเหลือจึงจำใจอนุญาตให้พระลอไปเมืองสรองตามความต้องการ ทั้งที่รู้ว่าการไปครั้งนี้พระลออาจได้รับอันตรายถึงชีวิตก็ได้ ก่อนที่พระลอจะออกเดินทาง นางบุญเหลือได้สอนและอวยพรเพื่อเป็นขวัญและกำลังใจแก่พระลอในขณะที่เดินทาง ซึ่งไม่มีใครที่จะสามารถทำนายได้ว่าจะเกิดอะไรขึ้นเมื่อพระลอเดินทางไปยังเมืองศัตรู

จงเจริญศรีสวัสดิ์เรื่อง	เตชา
ทุกข์โศกโรภยา	อย่าฟ้อง
ศัตรูหมู่พารา	พาลพ่าย ฤทธิ์พ้อ
เสวยสุขอย่าเคืองช้อง	ขุนค้ำอารมณ์

ขอลุสมสบสร้อย	สองนาง
ขอย่าลูเล่ห์ทาง	เสน่หั้น
ขอคิคอย่าใจจาง	คำแม่ สอนนา
ขอพ่อ เร็วทันกัน	ขอบแคว้นไกรกรุง
ขอฝากฝูงเทพไฟ	ภูมินทร์
อากาศพฤษกษาสินธุ์	ปากกว้าง
อิศวรนารายณ์อินทร์	พรหเมศ กิติ
ช่วยรักษาเจ้าช้าง	อย่าให้มีภัย

(ลิลิตพระลอ, 2513 : 54)

เมื่อพระลอเสด็จไปเมืองสรอง นางบุญเหลือในฐานะหัวหน้าครอบครัว จึงต้องทำหน้าที่เป็นผู้สำเร็จราชการอีกหนึ่งตำแหน่ง ดังนั้นเมื่อพระลอสิ้นพระชนม์ที่เมืองสรอง ท้าวพิชัยพิฆะบุตรได้ส่งราชทูตพร้อมเครื่องราชบรรณาการมาถวายต่อพระนางบุญเหลือ ในฐานะพระชนนีและผู้ครองเมืองสรอง แม้ว่าในฐานะแม่นางบุญเหลือจะโศกเศร้าถึงขนาดที่กล่าวไว้ว่า

...ธมโอาจที่จะคำรง พระองค์ท้าวธอยู่ได้ให้สยบขบเหนือหมอน
พระกรบิดพระพักตร์ให้รำร่ำรักลูกให้ ให้รับรู้ให้ ลูกแก้วกับตน แม่เอย

(ลิลิตพระลอ, 2513 : 155)

แต่ในฐานะกษัตริย์แห่งเมืองและหัวหน้าครอบครัวของพระลอ พระนางบุญเหลือจึงได้จัดให้อำมาตย์และข้าราชการบริพารจำนวนหนึ่ง พร้อมเครื่องราชบรรณาการและอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่จะต้องนำไปร่วมในพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระลอ พระเพื่อนพระแพง และพี่เลี้ยงทั้งสี่ไปยังเมืองสรอง

เร่งหาผู้รู้รอบ	ทุกการ
เฉลียวฉลาดไวโหวาร	ต้องถ้อย
สิบขุนใหญ่ยาวนาน	เตรียมแต่ง พลันนา
เงินก็ร้อยทองร้อย	ซึ่งให้เอาไป

แก้วเก้าสบสิ่งผ้า	แพรพรรณ
แลสิ่งจงดรามครัน	อย่าช้า
ช่างม้าไพรพลสรร	เอาแต่ เร็วนา
ไปแต่งการเจ้าหล้า	แม่เฝ้าต่างตัว
บรรณาการเจ้าแผ่นดิน	คืนสรอง
กับพระชนนีสอง	พี่น้อง
เขียนสารใส่ลานทอง	เร็วเร่ง ไปนา
สงวนขอบอย่าให้ช้อง	ข่าวร้ายถึงเรา
เสร็จศพจอมราชแล้ว	ขอรับ
พระธำมศุสามภษตรีย์กับ	พี่เลี้ยง
สู่ลาจูงค้ำับ	ผจงแต่ง มานา
ประกอบถ้อยคำเกลี้ยง	อย่าให้เราหมอง

(ลิลิตพระลอ, 2513 : 159-160)

เห็นได้ว่านางบุญเหลือรับหน้าที่ผู้นำของรัฐตามความจำเป็นของสถานการณ์เนื่องจากเป็นพระชนนีของกษัตริย์ กวีทำให้บทบาทนั้นสมเหตุสมผล เพราะนางบุญเหลือมีสถานภาพเป็นกษัตริย์มาแต่กำเนิด และได้รับการศึกษาในวิถีชีวิตผู้ปกครองมาตลอด ดังนั้นนางบุญเหลือจึงเป็นสตรีที่มีความรู้ในด้านการปกครองเป็นอย่างดี ทั้งนี้เพราะสถานภาพทางชาติกำเนิดทำให้มีโอกาสได้ศึกษาวิชาการต่าง ๆ ที่แตกต่างไปจากสตรีที่เป็นสามัญชน ทั้งนี้เพราะสตรีที่อยู่ในฐานะพระธิดาหรือมเหสีนั้น บางครั้งต้องช่วยเหลือภารกิจของบิดาหรือสวามีในการปกครองข้าทาสบริวารและบ้านเมือง จึงเป็นผลทำให้นางบุญเหลือสามารถที่จะดำรงตำแหน่งเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระลอ เมื่อครั้งพระลอเสด็จไปยังเมืองสรองและสิ้นพระชนม์ลง ในที่สุดนางบุญเหลือก็ได้ขึ้นครองเมืองต่อจากพระลอ ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นความสามารถในการปกครองของนางบุญเหลือว่า นางบุญเหลือเป็นผู้ที่มีความรู้ในเรื่องหลักของการปกครองและการดำรงตนให้เป็นกษัตริย์ที่ดี ทั้งนี้เพราะนางบุญเหลือมีหลักการปกครองที่คืออยู่ 7 ประการ นางบุญเหลือได้ถ่ายทอดความรู้เหล่านั้นให้พระลอก่อนที่จะออกเดินทางไปเมืองสรอง ว่า

...ศรัทธาธรรมมีเจ็ดสิ่ง พระมิ่งแม่จงจำ ยำคำแม่อย่าคลา รัต
 ทั่วพระยาอย่าคลาด อย่าประมาทลืมน อย่าระคนคนเท็จ ิริรอบ
 เสร็จจึงทำคดีทุกคำจึงออกปาก อย่าให้ยากแก่ใจไพร่ ใต้ความเมื่อง
 จงตรง คำรงพิภพให้เย็น คับเข็ญนอกเข็ญใน ส่องใจทุกกรรม อย่างม
 ชมความเท็จ ิริรอบเสร็จเกือทรงธรรม ที่จะกันกันจงหมั้น ที่จะกัน
 กันจงเป็นกล ส่องคันทนคนใช้ เลือหาใจอันสัตย์ คัดมนตรีโดยยุค
 ปลุกใจคนให้หาญ ผลาญเพรียงไพร่เพรียงเมือง อาชญาเรื่องเรื่อย
 ราษฎร์ กันนิกรกาจเกือไพร่ คับกลืออย่าให้ลุค อย่าชิงสุกก่อนห้าม
 อย่าล่ามม้าสองปาก อย่าลากพิศตามหลัง อย่าให้คนขังลักแข็ง แดง
 คนให้คนรัก ชักชวนคนสู้ฟ้า เบื้องหน้าเทพยดอยศ จงปรากฏชอบแล้ว
 อย่าได้แคล้วรำพึง คำนี้จงอย่ารู้มลาย จงอย่าหายยศพ่อ ต่อม้วยฟ้า
 หล้าสวรรค์ ก็ลมีประลัยอย่ารู้ลาญ ฎบาลเจ้าจงจำ ตามคำแม่โอวาท.
 (ลิลิตพระลอ, 2513 : 53-54)

จากคำสั่งสอนต่าง ๆ ที่นางบุญเหลือกล่าววมา เป็นการสะท้อนให้เห็น
 ว่านางบุญเหลือมีความสามารถที่จะปกครองบ้านเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข และเจริญรุ่งเรืองได้
 อย่างดียิ่ง และบุคคลใดก็ตามหากสามารถดำเนินรอยตามแนวความคิดของนางบุญเหลือแล้ว
 ย่อมจะสามารถปกครองบ้านเมืองของตนให้อยู่เย็นเป็นสุขได้เช่นกัน

นับว่านางบุญเหลือเป็นแม่ที่มีสถานภาพที่สัมพันธ์กับชาติกำเนิด สถานภาพ
 ที่สัมพันธ์กับครอบครัวและสถานภาพที่สัมพันธ์กับการศึกษาที่สูง เพราะเหตุว่านางบุญเหลือเป็น
 นางกษัตริย์ในตำแหน่งมเหสีเอกทำให้พระลอผู้เป็นโอรสมีโอกาสครองเมืองต่อจากพระบิดา
 นางบุญเหลือนอกจากจะเลี้ยงดูและอบรมสั่งสอนพระลอเช่นแม่ทั่ว ๆ ไปจะพึงปฏิบัติต่อลูกแล้ว
 นางบุญเหลือยังเป็นแม่ที่มีความสามารถที่จะให้คำปรึกษาแนะนำลูก ในเรื่องของการปฏิบัติตน
 ตามสถานภาพที่ดำรงอยู่ในแต่ละตอน และหลักการปกครองที่ดีของกษัตริย์ที่พึงปฏิบัติต่อผู้บังคับ
 บัญชาอีกด้วย

ยามที่ครอบครัวมีปัญหา นางบุญเหลือก็พยายามที่จะหาวิธีการในการแก้ปัญหาให้ดีที่สุด แม้ว่าบางครั้งการแก้ปัญหาในแต่ละครั้งนั้นจะสร้างความเจ็บปวดและการสูญเสียอันยิ่งใหญ่ให้แก่ตนเองก็ตาม (การอนุญาตให้พระลอบไปเมืองสรอง) แต่เพื่อความสุขของลูกและความสงบสุขของบ้านเมือง และความถูกต้องตามขนบธรรมเนียมประเพณี นางบุญเหลือซึ่งได้รับการฝึกอบรมให้เป็นนางกษัตริย์ที่เพียบพร้อมด้วยขัตติยมาณะดังเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมานั้น ก็สามารถที่จะปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง

นางมณฑิลาจากบทละครเรื่องรามเกียรติ์

นักวรรณคดีสันนิษฐานว่าไทยได้นำเรื่องรามเกียรติ์มาจากเรื่องรามายณะของอินเดีย ซึ่งเป็นมหากาพย์ มีอายุกว่า 2,000 ปีมาแล้ว คนไทยรู้จักเรื่องรามเกียรติ์มานานเพราะเป็นเรื่องสนุกสนานเหมาะกับรสนิยมของคนไทย มีการเล่นหนังและโขนมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

ตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์พระราชินีพันธุของรัชกาลที่ 1 นี้ มีตัวละครที่แสดงเป็นแม่ และปรากฏพฤติกรรมอันเด่นชัดตามขอบเขตในการศึกษาคำนี้คือ นางมณฑิลา นางมณฑิลาเป็นแม่ที่น่าใจคือ มีสถานภาพที่สัมพันธ์กับชาติกำเนิด สถานภาพที่สัมพันธ์กับครอบครัว และสถานภาพที่สัมพันธ์กับการศึกษา ทั้งนี้เพราะสถานภาพดังที่กล่าวมาเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของลูกแต่ละคน ดังรายละเอียดที่จะได้กล่าวต่อไป

1. สถานภาพที่สัมพันธ์กับชาติกำเนิด

นางมณฑิลา มีสถานภาพที่สัมพันธ์กับชาติกำเนิด แตกต่างไปจากตัวละครตัวอื่น ๆ ที่เป็นแม่คือ ชาติกำเนิดเดิมของนางมณฑิลาเป็นกบที่ได้รับความเมตตาจากสี่คานส¹ โดยการให้กินนมที่ฉันทเหลือในแต่ละมือ

¹รายนามของคานสทั้งสี่มีดังนี้ (รามเกียรติ์ เล่ม 1, 2507 : 111)

1. พระอินคาฤาษี	3. พระวิสูตร
2. พระวชิรามณี	4. พระมหาโรดมสิงห์

สิ่งหนึ่งเป็นอันดับกัน	ฉันนมเหมือนอาสน์แผ่นดิน
ให้ทานนางกบเป็นอัครา	ด้วยความเมตตาปราณี
	(รามเกียรติ์ เล่ม 1, 2507 : 111)

ด้วยความสำคัญในบุญคุณของคาบสหัสสี่ นางกบจึงยอมตายเพื่อทดแทนคุณความดีของฤๅษีหังสที่ด้วยการกระโดดลงไปในอ่างน้ำนม เมื่อฤๅษีหังสเฝ้าพบนางกบตายในอ่างน้ำนมด้วยความเมตตาจึงได้ชุบนางกบให้ฟื้น และสอบถามถึงสาเหตุการตายของนาง

บัดนั้น	นางกบบนบาทพระฤๅษี
บอกว่าข้าม้วยชีวี	เหตุด้วยนาคีมาพันพิช
ลงไว้ในอ่างน้ำนม	ข้าปรารภถึงองค์พระนักษิตรี
กลัวว่าจะม้วยชีวิตร	จึงคิดแทนคุณพระมุนีฯ
	(รามเกียรติ์ เล่ม 1, 2507 : 114)

คาบสหัสสี่จึงคิดทดแทนความดีของนางกบ โดยการตั้งจิตและร่ายพระเวทชุบชีวิตนางกบใหม่อีกครั้งให้กลายเป็นหญิงงาม

เมื่อนั้น	พระมหาคาบสหัสสี่
ได้ฟังมณฑกพาที	ยินดีแล้วปรึษาทัน
ชะรอยนางนาคีซึ่งทูลจิต	มาคายนพิชจะให้ เราอาลัย
นางกบสูญเสียชีวิต	หาไม่เราท่านจะบรลัษ
อย่าเลยจะชุบขึ้นเป็นหญิง	จะจัดสิ่งทั้งามประสมใส่
ให้สิ้นโณมฟ้าสุราลัย	เลิศล้ำกว่าไตรโลกา
ว่าแล้วตั้งภูตพิช	อาหุติเพลิงแรงแสงกล้า
ศรีเหลืองเรืองโรจน์โชติฟ้า	พระคาบสฯ ชำนังหังสึหิศ
โอมอ่านคาถามหาเวท	อันวิเศษสำหรับกระลาภิจ
เอากบใส่กองเพลิงชวลิต	แล้วชุบด้วยฤทธิ์พระนักรรรม

เดชะพระเวทสิทธิ์ศักดิ์	พระวิษณุรักษ์รังสรรค์
เกิดเป็นกัลยาวิลาวัณย์	งามวิจิตรพิศพรรณขวัญตา
	(รามเกียรติ์ เล่ม 1, 2507 : 115)

และฤๅษีทั้งสี่ตั้งชื่อตามชาติกำเนิดของนางว่า "มณฑิ" ซึ่งแปลว่า "กบ"

จึงให้นามตามชาตินงคราญ ชื่อมณฑิเยาวมวาลัยมารศรี	
พระนักสิทธิ์พิศโฉมงามเทวี	มีลักษณะเลิศล้ำกัลยา
	(รามเกียรติ์ เล่ม 1, 2507 : 116)

เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่กล่าวมาสะท้อนให้เห็นว่าสถานภาพทางชาติกำเนิดของนางมณฑินั้นเกิดจากความกตัญญูที่นางมีต่อผู้มีพระคุณ และก่อนที่จะเป็นมนุษย์นั้น นางมณฑิได้อาศัยอยู่ในบริเวณอาศรมของฤๅษีทั้งสี่ นางได้เห็นได้ฟังถึงจริยวัตรต่าง ๆ ของฤๅษี ผู้ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของคุณธรรมและจริยธรรมตลอดเวลา อีกทั้งนางยังได้รับความเมตตาในเรื่องที่อยู่อาศัยและอาหารจากฤๅษีทั้งสี่อีกด้วย จากประสบการณ์ต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วให้หล่อหลอมให้นางมณฑิเป็นผู้มีจิตใจที่อ่อนโยน ตั้งอยู่บนพื้นฐานของคุณธรรมและจริยธรรมตามประสบการณ์ที่นางได้รับมา และประสบการณ์เหล่านั้นก็มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของนางตลอดเวลา

ต่อมาคาสทั้งสี่นำนางมณฑิไปถวายพระอิศวร เป็นผลทำให้แนวการดำเนินชีวิตของนางมณฑิเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อนางไปเป็นผู้รับใช้เป็นคนสนิทของพระอุมา นางมณฑิจะต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่พระอุมากำหนดไว้ และในเรื่องของการศึกษาค้นคว้าค่านิยมของคนไทยในยุคก่อน ๆ ที่ผ่านมามีชื่อว่า สตรีทุกคนจะต้องมีความรู้ความสามารถที่จะเป็นแม่บ้านประเภทแม่ศรีเรือนที่จะต้องปรนนิบัติรับใช้สามีและบุคคลอื่น ๆ ในครอบครัวให้มีความสุข วิชาการต่าง ๆ ดังที่กล่าวมานี้ เป็นวิชาที่จำเป็นจะต้องศึกษาด้วยวิธีการปฏิบัติจริงมากกว่าที่จะได้ร่ำเรียนด้วยการท่องจำทฤษฎีอย่างเช่นวิชาพิเศษอื่น ๆ ที่พวกผู้ชายส่วนใหญ่จะมีโอกาสในการศึกษามากกว่าผู้หญิง

2. สถานภาพที่สัมพันธ์กับครอบครัว

ชีวิตช่วงแรกของนางมณฑิ นางยังไม่มีครอบครัวที่เป็นของตนเองเพราะนางมณฑิเป็นหญิงที่ญาติอุปถัมภ์มาจากรบ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เมื่อญาติทั้งสี่นำนางมณฑิมาถวายพระอิศวรในฐานะผู้รับใช้พระอุมา นางมณฑิจึงต้องอาศัยอยู่ในครอบครัวพระอิศวรในฐานะผู้รับใช้ที่ต้องคอยรับคำสั่งตลอดเวลา ไม่มีสิทธิ์ในการโต้แย้ง คัดค้านหรือแสดงความคิดเห็นใด ๆ ทั้งสิ้น ดังนั้นเมื่อทศกัณฐ์ขอลางมณฑิจากพระอิศวร เพื่อแลกเปลี่ยนกับพระอุมาที่ทศกัณฐ์ได้ขอเป็นครั้งแรก และถูกพระนารายณ์แปลงเป็นยักษ์แก้ทำอุบายเพื่อให้ทศกัณฐ์นำพระอุมาไปคืนกับพระอิศวร

เมื่อนั้น	ทศเคียรสุริย์วงศ์ยกยี่
พาพระอุมาเทวี	จรลีมาตามมรรคา
เห็นกุมภคณันั้นปลุกต้นไม้	ไม่รู้ว่านารายณ์นาคา
เข้าใกล้จึงกล่าววาจา	ตาเข่านี้โศกพันไป
ใครท่อนปลุกไม้เอาปลายลง	เราดูเร่งพะวงสงสัย
ผิดเพศในพนภพไตร	จะเป็นผลที่ไหนดังนี้
	(รามเกียรติ์ เล่ม 1, 2507 : 141)

เมื่อนั้น	องค์พระนารายณ์ เรื่องศรี
ยัมแล้วจึงกล่าววาที	อสุรีไม่แจ้งความใน
ตัวเราผู้เข่าจะเอาบุญ	ท่านอย่าลืมนุญจะบอกให้
นางคิมืออยู่ไม่พอใจ	เอาหญิงจัญไรอะไรมา
เมื่อลักขณะคือพระกาล	จะผลาญโคตรวงศ์ยกษา
สูญสิ้นทั้งกรุงลงกา	หลับตาไม่รู้ว่าชั่วดี
	(รามเกียรติ์ เล่ม 1, 2507 : 142)

ทศกัณฐ์หลงกลนำพระอุมาไปคืนพระอิศวร และขอนางมณฑิลาแทน โดยที่นางมณฑิลาไม่มีสิทธิ์แสดงความคิดเห็นหรือความรู้สึกว่าพอใจหรือไม่พอใจต่อการกระทำของพระอิศวร เพราะนางมณฑิลาถือว่าพระอิศวรอยู่ในฐานะเป็นผู้ปกครองของตน ดังนั้นจึงมีสิทธิ์ที่จะกำหนดแนวการดำเนินชีวิตของผู้ที่อยู่ใต้การปกครองตามความคิดเห็นที่ตนคิดว่าเหมาะสมและถูกต้อง ดังนั้นพระองค์จึงประทานนางมณฑิลาให้กับทศกัณฐ์

เมื่อนั้น	พระจอมไกรลาสราชฐาน
ยัมแล้วมีเทวโองการ	อันโฉมนงคราญอุมานี้
ทรงศรีที่เทพมารดา	ไม่ควรรवासนายก็
ซึ่งขอมณฑิลาเทวี	ทั้งนี้ก็ตามแต่ม้าใจ
ตรัสแล้วมีเทวโองการ	เรียกมณฑิลาเขาวมาลย์มาให้
เอ็งจงพานางลงไป	เลี้ยงไว้เป็นศรีลังกา
	(รามเกียรติ์ เล่ม 1, 2507 : 143)

ผลจากการกระทำของพระอิศวรนั้น ทำให้นางมณฑิลาที่มีสถานภาพทางครอบครัวเปลี่ยนแปลงไป นางมณฑิลาเริ่มมีครอบครัวเป็นของตนเอง และมีลักษณะที่แตกต่างไปจากแม่คนอื่น ๆ คือ นางมณฑิลาเป็นสตรีที่มีสามี 3 คนคือ

1. พระยาพาลี เจ้าเมืองชิตขันธ์
2. ทศกัณฐ์ เจ้าเมืองลงกา
3. พิเภก (ท้าวทศศิริวงศ์) เจ้าเมืองลงกา

ดังนั้นนางมณฑิลาจึงมีลักษณะเฉพาะที่เป็นของตนเองตามสถานภาพที่นางดำรงอยู่ในแต่ละครอบครัวที่เปลี่ยนแปลงไป ดังต่อไปนี้

2.1.1.1

2.1 ฐานะภรรยา

2.1.1 ฐานะชายาพระยาพาลี

เมื่อพระอิศวรได้ประทานนางมณฑิลาให้กับทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์และนางมณฑิลาจึงเดินทางไปยังกรุงลงกา ระหว่างการเดินทางพระยาพาลีเห็นนางมณฑิลา จึงเกิด

หลงใหลในความงามของนาง พระยาพาลีจึงแย่งนางมณฑิมาจากทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์ไม่สามารถที่จะสู้พระยาพาลีได้ ดังนั้นทศกัณฐ์จึงหนีกลับเข้าไปยังกรุงลงกา นางมณฑิมาจึงตกอยู่ใต้อำนาจของพระยาพาลี พระยาพาลีพยายามที่จะเกลี้ยกล่อมให้นางมณฑิมาเป็นชายาของตน นางมณฑิมาได้กล่าวเตือนสติพระยาพาลีว่า

ทรงเอยทรงฤทธิ์	พระองค์จงคิดให้ชอบก่อน
ปราณนี่องเกิดภูธร	จะหักหาญรานรอนนั้นไม่ตี
ตัวน้องสิเป็นเมียเขา	พระปิ่นเกล้าประทานยกชี
ซึ่งจะมาร่วมรสประเวณี	เวรจะมีติดตัวไป
เป็นถึงสุริยวงศ์วราเดช	ไซ้จะไร้อัคเรศก็หาไม่
มารักเมียท่านด้วยอันใด	ไตรโลกจะหมิ่นนิมิตา

(รามเกียรติ์ เล่ม 1, 2507 : 148-149)

เป็นการแสดงให้เห็นว่านางมณฑิมาเป็นหญิงที่ได้รับการอบรมให้เป็นกุลสตรีที่ต้องเชื่อฟังพ่อแม่ ผู้ปกครอง หรือผู้มีพระคุณ โดยเฉพาะสตรีที่มีสามีแล้วตามค่านิยมของคนไทยในยุคนั้นถือว่า "ภรรยาที่ดีจะต้องเคารพสามี ต้องเชื่อฟังและซื่อสัตย์ต่อสามีเพียงคนเดียว" (บวรประพฤติกติ และคณะ, 2520 : 51) แต่ในสถานการณ์ที่นางมณฑิมาตกอยู่นั้น นางมณฑิมาไม่สามารถที่จะช่วยเหลือหรือป้องกันตนเองให้รอดพ้นจากการเป็นมเหสีรองของพระยาพาลีได้ ดังนั้นเมื่อนางมณฑิมาต้องตกอยู่ในภาวะจำยอมที่ต้องเป็นมเหสีรองของพระยาพาลี ในฐานะของการเป็นเมียชเลยเป็นเวลานานถึง 6 เดือน นางมณฑิมาก็ได้ปฏิบัติตนเป็นภรรยาที่ดีของสามีตลอดมา อีกทั้งยังเคารพ เชื่อฟัง และปฏิบัติตนตามที่สามีต้องการเสมอ

ดังนั้นเมื่อถูกขี้อองคตทำหน้าที่เป็นทูตเจรจาให้พระยาพาลีคืนนางมณฑิมาให้ทศกัณฐ์ พระยาพาลียอมคืนนางมณฑิมาให้ทศกัณฐ์ เพราะเกรงว่าหากตนไม่ปฏิบัติตามความประสงค์ของพระอาจารย์ อาจจะทำให้ตนเองจะต้องประสบกับปัญหาและความยุ่งยากได้ ดังนั้นพระยาพาลีจึงกล่าวกับนางมณฑิมาว่า

เมื่อนั้น	พระยาพานรินชาณุสมร
พิศพิศคร้อครนังอร	อาลัยสะท้อนถอนใจ
แล้วมีมธุรสพจนารถ	ดวงสวาทผู้ยอดพิสมัย
บัดนี้พระอาจารย์ชาณุชัย	มาขอเจ้าคณีนีให้อสุรา
สุคติที่จะขัดพระนักสิทธิ์	จนจิตจนใจเป็นหนักหนา
เชิญเจ้าไปตามมัญญา	องค์พระอิศราโปรดปราน
คิ้วน้องจะได้เป็นเอก	ในเศวตฉัตรฉายฉาน
อันบุตรในครรภ์ของนางคราญ	เปรียบปานตั้งดวงชีวี
ขอแหเวเอาแต่ลูกรัก	ไว้ชมต่างพิศตรมารศรี
เจ้าอย่ากังขาราคี	ปรานีที่เถิดกัลยาฯ
	(รามเกียรติ์ เล่ม 1, 2507 : 158-159)

นางมณฑิทย่อมปฏิบัติตาม ดังนั้นฤๅษีองค์จึงแหเวเอาทารกที่อยู่ในครรภ์ของนางมณฑิโตไปฝากไว้ในห้องแพะ ในขณะที่นางมณฑิโตเสียใจจนสลบ

เมื่อนั้น	องค์พระอังคตฤๅษี
เห็นนางมณฑิโตเหว	กันแสงโศกีสลบไป
จึงเรียกเอากรีสูรگانต์	ลูกท้าวมีฆวานก็ส่งให้
พระนักธรรมแหเวครรภ์อรไท	โดยไสยเวทอันศักดิ์ดา
	(รามเกียรติ์ เล่ม 1, 2507 : 159)
แล้วซ่อนเอาองค์พระกุมาร	อันหย่อนกาลกว่าพศมาสา
ใส่ในห้องแพะด้วยฤๅษธา	แล้วร้ายวิทยาเบาไป
	(รามเกียรติ์ เล่ม 1, 2507 : 160)

ฐานะของการเป็นภรรยา นางมณฑิทย่อมมีความรักและอาลัยในตัวของพระยาพาลีพระสวามี และในฐานะของการเป็นแม่ นางมณฑิทย่อมจะรักและเป็นห่วงบุตรของนางตามวิสัยของการเป็นแม่ แต่เมื่อเหตุการณ์ต่าง ๆ บังคับนางต้องปฏิบัติตามทั้ง ๆ ที่นางไม่ต้องการ

ที่จะให้เหตุการณ์ต่าง ๆ เป็นไปเช่นนั้น ประกอบด้วยพื้นฐานทางด้านการศึกษาและการดำเนินชีวิตของนางนั้น ได้รับการอบรมให้เป็นผู้ตามและผู้ที่ต้องคอยรับคำสั่งจากบุคคลอื่นมากกว่าที่จะเป็นผู้เสนอความคิดเห็นหรือออกความคิดเห็นตามทัศนะของตนที่มีต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่นางจะต้องรับทั้งที่เต็มใจและไม่เต็มใจ ดังนั้นนางมณฑโหมจึงจำใจต้องสละลูกและสามี ทั้ง ๆ ที่นางมณฑโหมไม่ต้องการที่จะมีสภาพการดำรงชีวิตที่เรียกว่า "ลึงพาไป ยักษ์พามา" อันเป็นพฤติกรรมที่สังคมไทยไม่ยอมรับว่าเป็นพฤติกรรมที่สตรีพึงกระทำ

เมื่อนั้น	มณฑโหมเยววยอดเส่นหา
ไต่หิ้งตั้งจะม้วยชีวา	โศการำพันทูลไป
ไฉ่ว่าพระทูลกระหม่อมแก้ว	ไม่โปรดเมียแล้วฤาใจ
จะมาสลักตัดอาลัย	คืนให้ไปแก่อสุรี
เต็มได้บุญซาแก่ข้าบาท	จะเสียงเป็นอัครราชเมสสี
อกเอ๋ยเสียดชาติเป็นสตรี	จะมีคู่ครองถึงสองชาย
เสียที่กำเนิดเกิดมา	ชั่วช้ากว่าหญิงทั้งหลาย
ว่าพาลางกลิ้งเกลือกเสือกกาย	โฉมฉายสุดสิ้นสมประดีฯ
	(รามเกียรติ์ เล่ม 1, 2507 : 159)

เมื่อฤาษีอังกฤษคนำนางมณฑโหมไปคืนทศกัณฐ์ ความสัมพันธ์ฉันท์สามีภรรยาของนางมณฑโหมและพระยาพาลีก็สิ้นสุดลง ยังเป็นผลทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างนางมณฑโหมและองคตผู้เป็นลูกก็สิ้นสุดลงโดยปริยายด้วย ดังนั้นความรู้สึกการเป็นแม่ลูกกันอย่างลึกซึ้งระหว่างนางมณฑโหมกับองคตจึงไม่ปรากฏอย่างเด่นชัด

เมื่อนั้น	โฉมนางมณฑโหมมารศรี
ไต่ร่วมรสทศพัทธ์อสุรี	เทวีพิศวาสจะขาดใจ
ลืมนองค์พระยาพานริน	ลืมหทัยชิดชิดกรุงใหญ่
ลืมหึงไอรสยศไกร	ลืมฝูงนางในกำนัล
เพลิงเพลินด้วยสมบัติพิสดาน	แสนสำราญเป็นสุขเกษมสันต์
เพ็ญมเฝ้าประคิพพิศผูกพัน	กับองค์ทศกัณฐ์สามีฯ
	(รามเกียรติ์ เล่ม 1, 2507 : 162-163)

2.1.2 ฐานะชายาของทศกัณฐ์

นางมณฑิโเป็นชายาองค์หนึ่งที่ทศกัณฐ์ให้ความรักและความไว้วางใจมาก อีกทั้งยังเป็นชายาที่ใกล้ชิดและมีบทบาทในการดำเนินชีวิตของทศกัณฐ์ตลอดเวลาที่ครองคู่ด้วยกัน

ดังนั้นเมื่อทศกัณฐ์มีความทุกข์ใจหรือมีปัญหาที่แก้ไม่ตก ทศกัณฐ์ก็ปรึกษากับนางมณฑิโถึงแนวทางในการแก้ปัญหาในฐานะที่เป็นชายาที่รู้ใจและอยู่ในโอวาทของคนตลอดมา ซึ่งเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของการเป็นภรรยาที่ดีตามค่านิยมของสังคมไทยที่ว่า ภรรยาที่ดีนั้นต้องยกย่องเทิดทูนสามี เคารพยำเกรงและอยู่ในโอวาท รู้จักเจรจาให้เหมาะสมกับกาลเทศะ และรู้จักปรนนิบัติสามีให้มีความสุขตลอดเวลา ดังเหตุการณ์ตอนที่นางมณฑิโให้ข้อคิดเห็นแก่ทศกัณฐ์ เมื่อทศกัณฐ์ได้ถามและต้องการความคิดเห็นของนางในยามที่ทศกัณฐ์เกิดปัญหาต่าง ๆ ขึ้น เช่น

เมื่อทศกัณฐ์ยกทัพไปทำสงครามกับกองทัพพระราม ทศกัณฐ์ประสบกับความพ่ายแพ้ ทศกัณฐ์จึงปรึกษานางมณฑิโว่า

จึงมีมธุรสบรรหาร	แก่นมโหเยาวมาลย์เส่นหา
เจ้าผู้ดวงใจนัยนา	ร่วมทุกข์ร้อนมาด้วยกัน
วันนีพียกโยธี	แสนสุรเสนีทัพชั้น
ออกไปหักโหมโรมรัน	ประจัญด้วยหมู่ปัจจามิตร
ต้องศรเจ็บซ้ำทั้งกาย	พลเราล้มตายอักษิษฐ์
ฝ่ายข้างไฟรีมีฤทธิ์	จะคิดฆ่ามันยากนัก
แต่่งให้สุริย์วงศ์องค์ใด	ออกไปชิงชัยหาญหัก
มีแต่แพ้พวกทรลักษณ์	หนักใจเป็นพันพันทวี
ตัวเจ้าผู้มีปรีชา	จงดำริไตรตราช่วยพี่
ยังเห็นผู้ใดที่ไทมมี	จึงจะล้างไฟรีให้แหลกลาญ
เมื่อนั้น	นางมณฑิโผู้ยอดสงสาร
ทั้งพระภัสตวัญชาการ	เยาวมาลย์นมนิ้วคชภู

กราบลงแทบ เบื้องบาทบงสุ์	ทูลองค์พระยายักษ์
พระสหายรักร่วมชีวี	มีอานุภาพมหิมา
ผ่านกรุงจักรวาลพระนคร	นามกรสัจตลึงยักษา
กับองค์ตรีเมธมนต์ดา	บุตรพระยาตรีเศียรขุนमार
แต่ละองค์ล้วนทรงกำลังฤทธิ์	ทศทิศเลื่องชื่อลือหาญ
จงให้ไปหามาคิดการ	ช่วยกันรอนราญไพรีฯ

(รามเกียรติ์ เล่ม 3, 2507 : 136)

จากข้อ เสนอของนางมณฑิโทำให้ทศกัณฐ์ได้เพื่อนมาช่วยทำสงคราม
เพิ่มขึ้นคือ หัวสัจตลึงและตรีเมธ แต่เพื่อนทั้งสองต้องพ่ายแพ้และเสียชีวิตในที่สุด

ตลอดเวลาที่ทำสงครามกับกองทัพของพระราม กองทัพของทศกัณฐ์
ไม่สามารถเอาชนะได้อย่างเด็ดขาด ดังนั้นทศกัณฐ์จึงออกอุบายให้นมยวิเวกและวาญเวก เชิญ
ท้าวมาลีวรราชผู้เป็นอัยกามาตัดสินความเพื่อเป็นการยุติสงคราม และทศกัณฐ์หวังว่าท้าวมาลี-
วรราชจะต้องตัดสินความเข้าข้างตนเอง แต่ผลของการตัดสินปรากฏว่าทศกัณฐ์จะต้องคืนนาง
สีดาให้พระราม เป็นผลทำให้ทศกัณฐ์โกรธแค้นอย่างมาก จึงขอความคิดเห็นเพื่อหาวิธีล้างอาย
จากนางมณฑิโ นางมณฑิโในฐานะพระมเหสีจึงให้ข้อคิดเพื่อเตือนสติแก่ทศกัณฐ์ด้วยการ เสนอแนว
ทางในการแก้ปัญหาโดยการ ใช้สติปัญญาของทศกัณฐ์เอง //

เมื่อนั้น	องค์ท้าวสิบพัทศรัยยักษ์
เห็นเมียรักร่วมชีวี	มาแผ้วยังที่ไสยา
ลุกขึ้นแล้วกล่าวสุนทร	ทูก่อนเวยวขอคเสน่หา
ความแค้นที่พันคณนา	ด้วยองค์อัยกาทรงญาณ
เชิญมาหวังจะช่วยร่อน	ภูธรไม่คิดว่าเป็นหลาน
เห็นผู้อื่นดีกว่าวงศ์วาน	ผ่านฟ้ามิได้ปราณี
เธอมาพิพากษาขาดไป	จะให้ส่งสีตามารศรี
กรั้นไม่ทำตามวาที	ภูมิซัด เคืองวิญญาณ์

แสวงคำหยาบช้าสาหัส
 อายแก่ฝูงเทพเทวา
 อภัยศรั้งนี้เป็นพันคิด
 สุกบัญญัติแล้วนบงอร
 เมื่อนั้น
 พังพระภัสศดาพาทิ
 คั้งหนึ่งพระยามัจจุราช
 จึ่งนบนิ้วสนองพระบัญชา
 ระจับพระหทัยไว้ก่อน
 พระองค์ก็ทรงฤทธิไกร
 ท่านไม้มับว่าเป็นหลาน
 จงคิดอ่านในการจะราวี

สรวลพัชระจามไม่คิดหน้า
 ทิ้งหมู่สวาวามร
 เจ็บจิตคั้งหนึ่งค้องสร
 ควงสมรจะคิดฉับโคตีฯ
 นวลนางมณโฑมเหสี
 เทวีตะลึงหึ่งกายา
 มาพิฆาตให้สิ้นสังขาร
 จงฟังเมียวว่าอย่าเสียใจ
 เอาบัญญัติผันผอนแก้ไข
 ปรายไต่หัทหึ่งธาศรี
 จะเคือคร้อนรำคาญก็ไซ้ที่
 ให้มีชัยแก่พวกพาลาฯ

(รามเกียรติ์ เล่ม 3, 2507 : 298-299)

ในการต่อสู้แต่ละครั้ง ฝ่ายทศกัณฐ์จะต้องเสียไพร่พลเป็นจำนวนมาก
 ดังนั้นทศกัณฐ์จึงต้องปรึกษานางมณโฑเพื่อแก้ปัญหานี้ เรื่องนี้ นางมณโฑจึงทำพิธีสัตยธิษฐานเพื่อจะใช้น้ำทิพย์ ชุบชีวิตพวกไพร่พลและบริวารที่ล้มตาย

ลคองค์ลงเหนือบัลลังก์อาสน์ นั่งไกลอัศรราชมเหสี
 ถอนใจแล้วกล่าววาที เจ้าที่ผู้ร่วมชีวิต
 บัดนี้สมเด็จพระเชษฐา ยกพลโยธาทัพชั้น์
 ออกไปหักโหมโรมรัน ทรงธรรม์สิ้นชีพบรรลัยลาญ
 สงครามเสียทีลงทุกครั้ง ฝ่ายกำลังศึกยิ่งฮึกหาญ
 ให้หนักอกหนักใจพันประมาณ นางคราญจะคิดไฉนดี
 เมื่อนั้น นวลนางมณโฑมเหสี
 ได้ฟังบัญชาพระสามี เทวีนั่งนึกตรึกไป

จึงคิดได้ว่าการพิธีกิจ	พระอุมาประสิทธิ์ประสาทให้
ไม่มีใครรู้ทั้งแดนไตร	อรไทพูลสนองพจมาน
เมื่ออยู่กับพระอุมาเทวี	ยังที่ไกรลาสราชฐาน
นวดพันคัมภีรามาช้านาน	นงคราญก็ทรงพระเมตตา
จึงประทานพระมนตร์อันหนึ่ง	ลึกลับซึ่งสุขุมหนักหนา
ให้ทำตะบะกิจวิद्या	ชื่อว่าสัจชีพพิธิ
จะเกิดน้ำทิพย์อันวิเศษ	ตั้งอมฤตตรีเนตร เรืองศรี
บรรดาใครม้วยด้วยวิธี	รดด้วยน้ำนี้ก็ เป็นมา
จะใช้สิ่งใดก็ใช้ได้	เรื่องฤทธิไกรแก้ลวงล้า
ทั้งรู้เหาะเหินดินฟ้า	แต่เจรจาไม่ได้ตั้งใจคิด
ถึงตายไปวันละร้อยแสน	จะคืนเป็นมาแน่นอักษิษฐ์
จะรื้อเข้าเช่นฆ่าปัจจามิตร	ด้วยอำนาจฤทธิวาริชา

(รามเกียรติ์ เล่ม 3, 2507 : 371-372)

จากการทำพิธีสัจชีพพิธาให้นางมณฑิโธได้น้ำทิพย์มาชุบชีวิตไพร่พล และบริวารของทศกัณฐ์ให้ฟื้นขึ้นมาช่วยทำสงครามให้ทศกัณฐ์ได้ซึ่งนับว่าคุณสมบัติเฉพาะของนางมณฑิโธสามารถที่จะช่วยให้นางมณฑิโธเป็นมเหสีที่ทศกัณฐ์รักและไว้วางใจมากกว่ามเหสีองค์อื่น ๆ

บัดนั้น	ฝ่ายหมู่สุราน้อยใหญ่
บรรดาที่ม้วยบรรลัย	ครั้นได้น้ำทิพย์วาริน
ตายเก่าตายใหม่ทั้งไพร่นาย	ก็เป็นอสุรกายขึ้นมาสิ้น
ผูกผูกขึ้นจากแผ่นดิน	ตั้งหนึ่งว่ามีวิญญาน

(รามเกียรติ์ เล่ม 3, 2507 : 391)

แต่ทศกัณฐ์ก็ไม่สามารถรบชนะกองทัพของพระรามได้ เมื่อทศกัณฐ์รู้ว่าตนเองกำลังพ่ายแพ้และต้องล้ม(ตาย) ทศกัณฐ์ได้มอบให้นางมณฑิโธทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลและเลี้ยงดูพวกข้าราชการบริวารและนางสนมแทนตนเอง เพราะตระหนักดีว่า นางมณฑิโธมีความสามารถดูแลได้ ตั้งข้อความที่ทศกัณฐ์ได้กล่าวแก่นางมณฑิโธว่า

ครั้นถึงสวมกอดอัคเรศ	แสนทุกข์แสนทเวเพียงอกหัก
พินิจพิศเพ่งเล็งพักตร์	พระยายักษ์สะท้อนถอนใจ
แล้วมีวาจาอันสุนทร	ทูก่อนเยาววยอกพิศมัย
อันตัวของพี่จะบรรลัย	ทราวม้วยค้อยอยู่ให้จงดี้
จะได้เห็นหน้ากันแต่ครู่เดียว	ที่นี้จะเหลียวไม่เห็นพี่
จงค้อยครอบครองอสุรี	ฝูงนางสาวศรีพระกำนัล
สิ่งใดซึ่งได้พิศพลั้ง	แต่หลังด้วยความมุนหัน
อย่าให้เป็นเวรากัน	ขวัญเมืองจงได้เมตตาทา

(รามเกียรติ์ เล่ม 3, 2507 : 499)

รับขวัญแล้วกล่าววาที	นางกัลยาณิหึงหลาย
เราเคยเป็นสุขสนุกสบาย	ที่พี่จะตายจากรัก
เป็นกรรมมาจำพลัดพราก	แสนวิบากพ่ายเพียงอกหัก
ที่ไหนจะได้คืนมาเห็นพักตร์	นางลักษณะค้อยอยู่จงดี้
จงปกป้องครองกันให้สำราญ	เขาวมาลย์อย่าลืมหักพี่
โธนางมณโฑเทวี	พี่ขอฝากสาวศรีพระกำนัล
ไว้แก่เจ้าผู้ดวงใจ	พิศพลั้งสิ่งใดจงผ่อนผัน
ช่วยพิทักษ์รักษาโดยธรรม	ขวัญเมืองจงเห็นแก่พี่ยา

(รามเกียรติ์ เล่ม 3, 2507 : 501)

จะเห็นได้ว่านางมณโฑเป็นมเหสีรองที่อยู่ในฐานะ "เพื่อนคู่คิดมิตรคู่ใจ" ของทศกัณฐ์ตลอดมา ทั้งนี้เพราะนางมณโฑเป็นมเหสีรองที่มีความรู้ความสามารถ และความเฉลียวฉลาดในการให้แนวคิด คำปรึกษา และวิธีการในการแก้ปัญหาด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับบุคคลและเหตุการณ์ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

2.1.3 ในฐานะมเหสีรองของพิเภก (ท้าวทศศิริวงศ์)

นางมณฑิลาต้องตกเป็นมเหสีรองของพิเภกหลังจากที่ทศกัณฐ์ล้ม (ตาย) และพิเภกได้ขึ้นครองเมืองลงจากทศกัณฐ์ผู้เป็นพระเชษฐาตามความต้องการของพระราม อีกทั้งในคัมภีร์วรรณศาสตร์ได้กล่าวถึงสถานภาพและการแต่งงานของหญิงหม้ายว่า "ภรรยาหม้ายอาจจะแต่งงานใหม่กับน้องของสามีได้ ในกรณีที่สามีไม่มีน้องชาย ภรรยาอาจจะแต่งงานกับญาติในสกุลเดียวกันกับสามีได้ถ้าแต่งงานกับคนอื่นภรรยาหม้ายจะต้องตกอยู่ในฐานะของการเป็นชู้" (บวร ประพฤติดี และคณะ, 2520 : 25) ดังนั้นนางมณฑิลาจึงต้องตกเป็นชายาของพิเภกอย่างเลี่ยงไม่ได้ ไม่ว่าจะสถานภาพใหม่นั้นนางมณฑิลาจะพอใจหรือไม่ก็ตาม นางไม่มีสิทธิ์ที่จะคัดค้านหรือแสดงความคิดเห็นใด ๆ ทั้งสิ้น

เมื่อนั้น	พระฤๅษณ์รักษ์รังสรรค์
จึงให้พิเภกกุมกัณฑ์	ขึ้นนั่งยังสุวรรณบัลลังก์รัตน
เป็นที่อภิเษกเลิศไกร	ภายใต้มหาเศวตฉัตร
งามดั่งบรมจักรพรรดิ	เป็นปิ่นกษัตริย์ในโลกา
ให้มณฑิลาเทวียู่เบื้องซ้าย	ฝ่ายตรีชฎาอยู่เบื้องขวา
อันหมู่ประโลมหิตเสนา	นั่งอันคืบมาเป็นเหล่ากัน
	(รามเกียรติ์ เล่ม 3, 2507 : 560)

ในฐานะภรรยาของพิเภก นางมณฑิลาที่มีสถานภาพเป็นภรรยาองค์หนึ่งที่มีบทบาทเหมือนมเหสีรององค์อื่น ๆ ที่ไม่มีบทบาทเด่นเหมือนเช่นการเป็นมเหสีรองของทศกัณฐ์

จากการศึกษาสถานภาพการครองเรือนของนางมณฑิลาพบว่า ถึงแม้ว่านางมณฑิลาจะมีสามี 3 คน แต่นางก็อยู่ในฐานะมเหสีรอง¹ มาตลอด นางมณฑิลาได้รับความรัก

¹ รายชื่อมเหสีหลวงทั้ง 3 คน

1. พระยาพลมิมมเหสีชื่อ นางดารา
2. ทศกัณฐ์มิมมเหสีชื่อ นางอัคคี
3. พิเภกมิมมเหสีชื่อ นางตรีชฎา

และความไว้วางใจจากสามีของนางทุกคน ทั้งนี้เพราะนางมณฑิเป็นสตรีที่ได้รับการอบรมสั่งสอนให้ปฏิบัติตนเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติการเป็นภรรยาที่ดี รู้จักเคารพรมณิตรีบใช้สามีให้มีความสุข ฯลฯ ตลอดเวลาที่อยู่ด้วยกัน นางมณฑิเป็นสตรีที่มีความเฉลียวฉลาดมีความรู้สามารถที่จะช่วยเหลือและแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างถูกต้องตามบุคคลและกาลเทศะ เหตุที่นางมณฑิต้องมีสามีถึง 3 คนนั้น เพราะเหตุการณ์และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ เป็นตัวบังคับให้นางมณฑิต้องตกอยู่ในภาวะจำยอมตั้งที่กล่าวมาแล้วทั้งสิ้น ประกอบกับนางมณฑิมีสถานภาพทางชาติกำเนิดเดิมเป็นหญิงที่คาบสั้งสิ่งซับซ้อนมาจากบทที่ดำเนินชีวิตช่วงต้นด้วยการเป็นผู้รับใช้ของพระอูมาผู้เป็นมารดาแห่งเทพนสรวงสวรรค นางมณฑิจึงมีหน้าที่เป็นผู้คอยรับคำสั่งจากผู้นำหรือผู้ปกครองมากกว่าที่จะเสนอความคิดเป็นที่ของตนเอง

2.2 ฐานะแม่

นางมณฑิเป็นแม่ที่มีลูกถึง 4 คน คือ องคต นางสีตา อินทรชิต (รณพัทตร์) และไพนาสุริย์วงศ์ (ทศพิน) จากสามี 3 คน ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

2.2.1 ฐานะแม่ขององคต

องคตเป็นบุตรคนแรกของนางมณฑิที่มีพระยาพาลีเป็นพ่อ แต่ด้วยเหตุผลทางการเมืองเพื่อตัดปัญหาทางครอบครัวที่จะเกิดขึ้นระหว่างพระยาพาลี ทศกัณฐ์และนางมณฑิ เกี่ยวกับทารกที่อยู่ในครรภ์ของนางมณฑิ ฤาษีองคตจึงแก้ปัญหาโดยการผ่าเอาทารกที่อยู่ในครรภ์ของนางมณฑิไปฝากไว้ในท้องแพะ

เมื่อนั้น	พระอังกตอาจารย์ชาฎกกล้า
ได้ฟังจึงตอบวาจา	ชื่อนั้นอย่าประมกใจ
อันบุตรในครรภ์นางโอมยง	จะให้แก่พระองค์จงได้
จะแหวะออกใส่ท้องแพะไว้	มิให้อันตรายชีวันฯ
	(รามเกียรติ์ เล่ม 1, 2507 : 157)

จากนั้นภรรยาจึงส่งนางมณฑิให้ทศกัณฐ์เป็นผลทำให้ความ
สัมพันธ์อันแน่นแฟ้นระหว่างนางมณฑิกับองค์กษัตริย์ลดลง ดังนั้นนางมณฑิและองค์กษัตริย์ไม่มีความผูกพัน
ทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจตามลักษณะของการเป็นแม่ลูกที่ปรากฏอยู่ในสังคมทั่ว ๆ ไป ดังจะ
เห็นได้จากตอนที่องค์กษัตริย์ทำหน้าที่เป็นผู้ถือสารจากพระรามไปยังเมืองลงกา

เมื่อนั้น	นางมณฑิเยาววยอดส่งสาร
แจ้งว่าองค์กษัตริย์ชานู	ถือสารเข้ามาทักท้วงใจ
นั่งชิงตะลิ่งรำพึงคิด	ร้อนจิตตั้งหนึ่งเพลิงไหม้
วันนั้นน้ำทวูวไฉย	จะได้เคืองไต่ธุลี
ตรีแล้วจึงมีพจมาน	ส่งนางพนักงานสาวศรี
จงแต่งเครื่องเสวยอย่างดี	กฐินจะให้พระลูกยาฯ
	(รามเกียรติ์ เล่ม 2, 2507 : 351)

เมื่อนางสนมได้นำเครื่องเสวยต่าง ๆ ตามที่นางมณฑิส่ง
มาให้องค์กษัตริย์ องค์กษัตริย์เสวยที่รับและกล่าวว่า

บัดนั้น	องค์กษัตริย์มีรีชาชานู
พจมานอสุรีแจ้งการ	จึงกล่าวพจมานตอบไป
ตัวเราจำทูลสวรา	มาเจรจากความเมืองเป็นข้อใหญ่
อันรูปรสกลิ่นเสียนนี้ไซ้	กฐินไม่มีความยินดี
ตั้งใจจะเอาราชการ	องค์พระอวตารเรื่องศรี
เอ็งจงไปทูลพระชนนี	ว่ากฐินถวายบังคมมาฯ
	(รามเกียรติ์ เล่ม 2, 2507 : 352)

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างนางมณฑิกับองค์กษัตริย์ในครั้งนี้ย่อม
เกิดจากการขาดการเลี้ยงดูอย่างใกล้ชิดกัน เช่นแม่ลูกคู่ปกติทั่ว ๆ ไปที่แม่จะต้องเลี้ยงดูอบรม
สั่งสอนอย่างใกล้ชิด ทั้งนี้เพราะนอกจากนางมณฑิไม่มีโอกาสที่จะคลอเคลียและเลี้ยงดูองค์กษัตริย์
เช่นแม่ทั่ว ๆ ไปพียงมีต่อลูกแล้ว นางมณฑิยังเป็นสตรีที่ไม่มีสิทธิ์จะแสดงความคิดเห็นที่ขัดต่อความ

รู้สึกของทศกัณฐ์ผู้เป็นสามี ซึ่งมีอำนาจในการปกครองและกำหนดแนวทางในการดำเนินชีวิตของนางตลอดมา อีกทั้งเพื่อเป็นการป้องกันมิให้เกิดปัญหาระหว่างพระยาพาลี ทศกัณฐ์ องคต และตัวของนางเอง ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นได้เพราะทั้งพระยาพาลีและทศกัณฐ์ยังผูกใจเจ็บแค้นต่อกันดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ดังนั้นเพื่อตัดปัญหาและเพื่อความสุขของครอบครัว นางมณฑิศจึงไม่สร้างความรู้สึกว่านางเคยตั้งครรภ์เพื่อจะให้กำเนิดแก่บุตรคนหนึ่ง แต่ก็มีได้มีความอาลัยรักหรือผูกพันต่อกันแต่ประการใด หลังจากที่ทำรานั้นถูกนำออกจากห้องนางมาฝากไว้ในห้องแพะแทน ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

2.2.2 ฐานะแม่ของนางสีดา

นางสีดาเป็นบุตรคนที่สองของนางมณฑิศจึงมีทศกัณฐ์เป็นพ่อ

เมื่อนั้น	นวลนางมณฑิมาครศรี
ครั้นได้ศุภฤกษ์ยามดี	เทวีประสูติพระลูกรัก
	(รามเกียรติ์ เล่ม 1, 2507 : 323)

ในระยะแรกที่นางมณฑิมาตั้งครรภ์ ทั้งนางมณฑิมาและทศกัณฐ์ได้พยายามดูแลและเอาใจใส่ทารกที่อยู่ในครรภ์เป็นอย่างดี

มาจะกล่าวทไป	ถึงนางมณฑิมาสาวสวรรค์
แต่เสวยข้าวทิพย์พิธีกรรม	ก็ทรงครรภ์จำเรื้อพระอุทร
องค์เจ้าลงกาพระยายักษ์	จัดอนงค์ทรงลักษณะตั้งอัปสร
บำรุงรักษาบังอร	ถาวรเป็นสุขทุกวันมา
	(รามเกียรติ์ เล่ม 1, 2507 : 322)

แต่เมื่อพิเภกและโอรสหลวงในลงกาทำนายว่าทารกที่เกิดมานั้นจะต้องมลาญวงศ์ตระกูลของยักษ์และเป็นกาลกิดต่อเมืองลงกา วิธีแก้ปัญหาคือนำทารกไปถ่วงน้ำเสีย เมื่อนางมณฑิมาทราบเรื่องคำทำนายนางตกใจ เสียใจ และคร่ำครวญด้วยความปวดร้าวจนสลบไป

เมื่อนั้น	โอมนางมณโฑมารศรี
แลเห็นผอบกัโศก	เทวีตอกเข้ารำพัน
โอ้ว่าลูกน้อยของมารดา	แม่อุคส์ห้าอุ้มห้องประคองขวัญ
นอนนั่งตั้งแต่ถนอมครรภ์	มิให้อันตรายสิ่งใด
อนิจจาเกิดมาเอาชาติ	จะคลาดจากเวราก็หาไม่
โอ้ว่าลูกน้อยกลอยใจ	เจ้าจะไปเป็นเหยื่อแก่ฝูงปลา
ถึงกระไรแต่พอได้อาบน้ำ	บ่อนข้าวสักคำก็ไม่ว่า
รำพลาทางแสนโศกา	กัลยาณเมืองไม่สมประศิฯ

(รามเกียรติ์ เล่ม 1, 2507 : 327-328)

พฤติกรรมต่าง ๆ ของนางมณโฑที่แสดงต่อลูกตั้งกล่าวมาแล้ว สะท้อนให้เห็นว่านางมณโฑได้ปฏิบัติตนเป็นแม่ที่ดีของลูกตลอดมา นับตั้งแต่ เริ่มตั้งครรภ์จนกระทั่งคลอด นางมณโฑมีความรักและผูกพันกับลูกไม่แพ้แม่คนอื่น ๆ แต่นางมณโฑก็ไม่สามารถที่จะช่วยเหลือลูกด้วยการขัดคำสั่งการ เอาลูกไปถ่วงน้ำของทศกัณฐ์ผู้เป็นสามีได้ ทั้งนี้เพราะนางมณโฑมีฐานะเป็นเพียงชายารององค์หนึ่งที่ไม่มียศที่ จะเสนอหรือคัดค้านการกระทำของสามี หากสามีไม่ได้ขอความคิดเห็น อีกทั้งนางมณโฑยังเป็นสตรีที่ ได้รับการอบรมให้ปฏิบัติตนเป็นภรรยาที่ดีที่ต้องคอยปรนนิบัติรับใช้ เชื้อฟุ้ง และอยู่ในโอวาทของสามีตลอดเวลาดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ประกอบด้วยนางมณโฑได้รับการฝึกอบรมให้เป็นผู้ที่คอยรับคำสั่ง และจากเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับนาง บังคับให้นางต้องอยู่ใต้อำนาจของบุคคลอื่นตลอดมา จึงเป็นผลทำให้นางมณโฑไม่สามารถที่จะโต้แย้งหรือหาเหตุผลมาคัดค้านการกระทำของทศกัณฐ์และเหล่าเสนาอำมาตย์ของเมืองลงกาได้ ดังนั้นนางสีดาจึงต้องถูกถ่วงน้ำ

สาเหตุที่กล่าวมาข้างต้นเป็นผลทำให้ทศกัณฐ์ นางมณโฑ นางสีดา ไม่มีโอกาสที่จะแสดงความเป็นพ่อ แม่ และลูกต่อกันเลย ดังนั้นบุคคลทั้งสามจึงไม่อาจรู้ว่าแต่ละคนจะมีความสัมพันธ์กันในลักษณะใด เมื่อทศกัณฐ์พบนางสีดาจึงเกิดความหลงใหลในตัวนางสีดา ส่วนนางสีดาก็ได้ว่ากล่าวทศกัณฐ์ด้วยวาจาที่หยาบคายและรุนแรง เมื่อถูกทศกัณฐ์นำมาไว้ในอุทยานเมืองลงกา และนางมณโฑก็มีได้คิดที่จะช่วยเหลือนางสีดาในฐานะของการ

เป็นลูกสาว มากกว่าพยายามที่จะกำจัดนางสีดาให้ออกไปจากเมืองลงกา เพื่อความสงบสุขในครอบครัวของนางเองและบ้านเมือง ซึ่งในความเป็นจริงหากบุคคลทั้งสามรู้ถึงสถานภาพและความสัมพันธ์ที่ถูกต้องและแท้จริง สงครามระหว่างกองทัพพระรามและกองทัพของทศกัณฐ์ก็จะไม่เกิดขึ้น

2.2.3 ฐานะแม่ของอินทรีชิตและทศพิน

อินทรีชิต¹ และ ทศพิน² เป็นบุตรคนที่สามและสี่ของนางมณโฑที่เกิดจากทศกัณฐ์

ฝ่ายนางมณโฑนงลักษณ์ ยิ่งกว่าสุริย์วงศ์ในเวียงชัย	มีโอรสรักพิสมัย ให้ชื่อรณพัศตร์กุมาร (รามเกียรติ์ เล่ม 1, 2507 : 190)
เมื่อนั้น เมื่อทศกัณฐ์ยังมีชีวา แรกตั้งปฐมวิญญาณ ครั้นผ่านนางสิ้นชีพพิวงคต ขึ้นผ่านพิชัยลงกา ครั้นถ้วนกำหนดเดือนปี เป็นชายโสภาวิลาวัลย์ เหมือนองค์อินทรีชิตขุนยักษ์	ฝ่ายนางมณโฑเสนาหา กัลยาทรงครรภ์พระโอรส ประมาณเดือนหนึ่งเป็นกำหนด ท้าวทศศิริวงศ์สุริ สำคัญว่ามีครรภ์ด้วยยักษ์ เทวีประสูติพระลูกรัก ดวงพัศตร์ผิวพรรณแหลมหลัก สมศักดิ์สุริย์วงศ์กษัตราฯ (รามเกียรติ์ เล่ม 3, 2507 : 711-712)

¹ชื่อเดิมว่า รณพัศตร์

²ชื่อเดิมว่า ไพนาสุริย์วงศ์

ท้าวทศศิริวงศ์ จึงตั้งชื่อให้กับโอรสว่า ไพนาสุริย์วงศ์

.....
ให้ชื่อไพนาสุริย์วงศ์

.....
เอกองค์โอรสร่วมใจ

(รามเกียรติ์ เล่ม 3, 2507 : 712)

นางมณฑโฑได้เลี้ยงดูอินทรชิต และทศพินอย่างใกล้ชิด ดังนั้น ทั้งอินทรชิต และทศพินจึงมีความรักและความผูกพันอย่างลึกซึ้งกับนางมณฑโฑตลอดมา ทั้งนี้ย่อมเกิดจากการเลี้ยงดูเอาใจใส่อย่างใกล้ชิดของผู้เป็นแม่ที่มีต่อลูกตั้งแต่ได้กล่าวมาแล้ว นางมณฑโฑจึงได้รับรู้การตัดสินใจของลูกเป็นส่วนมาก ในคัมภีร์ต่อไปนี้

การศึกษาหาความรู้

ในฐานะของการเป็นโอรส ทั้งอินทรชิตและทศพิน ย่อมได้รับการศึกษาเกี่ยวกับการปฏิบัติตนและวิชาอื่น ๆ ที่จำเป็นตามสถานภาพที่เป็นอยู่จากครอบครัวแล้ว แต่โอรสทั้งสองก็ต้องออกไปศึกษาหาความรู้ต่าง ๆ เพิ่มเติมจากสำนักของอาจารย์ที่มีความรู้ตามความต้องการของโอรสทั้งสองที่จะต้องปกครองบ้านเมืองในอนาคต ทุกครั้งที่โอรสทั้งสองจะออกไปศึกษาหาวิชาการต่าง ๆ ทั้งสองจะบอกลาและขอคำปรึกษาจากนางมณฑโฑเสมอ

เมื่อนั้น	ฝ่ายรณพักตรยักษ์
ครั้นชันษาได้สิบห้าปี	มีแต่หยาบเข้าสามมานัย
คิดจักใครเรียนสรรพศาสตร์	ให้มีอำนาจกล้าหาญ
ในพระโคบุตรผู้ทรงญาณ	อันเป็นอาจารย์ของบิดร
คิดแล้วอำองค์ทรงเครื่อง	อร่ามเรืองเนาวรัตน์ประภัสสร
ลงจากปราสาทลงกรณ	บทจรมาพระโรงรูจีฯ
ครั้นถึงประณตบทบงสุ์	กราบลงแทบเบื้องบพิตร
แล้วทูลพระชนกชนนี	ลูกนี้จะขอบังคมลา
ไปเรียนไตรเพทเวทมนตร์	ให้เรื่องฤทธิ์รณแก่กล้า
ในสำนักพระมหาสิทธิอา	ผ่านฟ้าจึงได้ปราณีฯ

(รามเกียรติ์ เล่ม 3, 2507 : 190-191)

เมื่อทศพินจะออกไปหาวิชาความรู้เพิ่มเติมตามที่ตนต้องการก็ได้มากกว่าลานางมณฑิลาผู้เป็นแม่ว่า

ครั้นถึงปราสาทพระมารดร	ชูลีกรเห็นเกล้าเกล้า
ทูลว่าสมเด็จพระบิดา	ให้ข้าเรียนศิลาชัย
สำนักพระกาลดาบส	อันทรงพรตเอกองค์อาจารย์ใหญ่
ลูกรักจักลาไปอยู่ไพร	โดยในพระราชโองการฯ

(รามเกียรติ์ เล่ม 3, 2507 : 735-736)

การให้คำแนะนำ

แม้ทุกคนรักและห่วงใยลูกของตน ดังนั้นเมื่อลูกคนใดต้องตกอยู่ในความทุกข์หรืออันตราย แม่จะพยายามหาวิธีการทุกวิถีทางที่จะช่วยเหลือให้ลูกหลุดพ้นจากความทุกข์หรืออันตรายต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น แต่บางครั้งแม่ก็ไม่สามารถที่จะช่วยเหลือลูกได้ ทั้งนี้เพราะสถานการณ์ที่ดำรงอยู่ประกอบด้วยเหตุการณ์ต่าง ๆ เป็นปัจจัยบังคับให้แม่ไม่มีโอกาสที่จะช่วยเหลือให้ลูกหลุดพ้นจากอันตรายเหล่านั้นได้ ดังเช่น นางมณฑิลา กับนางสีดา นางมณฑิลาไม่สามารถที่จะช่วยเหลือลูกให้พ้นจากการถูกนำไปถ่วงน้ำได้ เพราะเหตุการณ์และภาวะต่าง ๆ ที่บีบบังคับนางจนนางไม่สามารถที่จะช่วยลูกได้ ดังเหตุการณ์ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ส่วนองคคนั้นด้วยเหตุที่ทั้งคู่มิได้มีความผูกพันกันในลักษณะของการเกิด การเลี้ยงดูอย่างใกล้ชิด ดังนั้นจึงทำให้นางมณฑิลาและองคคนั้นไม่มีความผูกพันกันอย่างลึกซึ้ง เหมือนกับอินทรีชิต และทศพิน จากการศึกษาพบว่าทุกครั้งทั้งคู่มีปัญหา หรือต้องการประกอบกิจกรรมใด ๆ โอรสทั้งสองจะต้องมาบอกกล่าวและขอคำปรึกษาจากนางมณฑิลาเสมอ ลูกทุกคนหวังจะให้แม่เป็นผู้คลายทุกข์และช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ให้กับตน เพราะทุกคนเชื่อว่าแม่เป็นที่พึ่งที่ดีที่สุดสำหรับลูกทุกคน ดังนั้นเมื่ออินทรีชิตจะยกทัพไปต่อสู้กับกองทัพของพระราม เพื่อเป็นการแก้แค้นและช่วยเหลือทศกัณฐ์ผู้เป็นบิดา ก่อนออกเดินทางอินทรีชิตได้มากกว่าลานางมณฑิลา

ครั้นถึงปราสาทพระमारคร ยอกรบังคมประนมไหว้

ทูลว่าพระอาไปชิงชัย

บรรลัยด้วยมือไพร่

ลูกรักขอลาบทเรศ

พระมารดาเกิดเกศเกศี

ยกพวกจัดตรงคโยธิ

ไปต่อตีตัวของคพระรามมา

(รามเกียรติ์ เล่ม 2, 2507 : 545)

จากประสบการณ์ในเรื่องของการทำสงครามระหว่างกองทัพ
ของพระรามและทศกัณฐ์ ทำให้นางมณฑิเกิดความห่วงใย แต่นางก็ไม่สามารถที่จะยับยั้งลูกได้
นางจึงกล่าวเตือนสติอินทรชิตด้วยความรักและห่วงใย

เมื่อนั้น

นางมณฑิเวยวอดเส่นหา

ได้ฟังโอรสทูลมา

กัลยาอันตันใจ

สวมสอดกอดองค์พระลูกรัก

นงลักษณ์เฝือกอดอนใจใหญ่

แล้วมีเสาวนีย์ศรีสไป

เจ้าดวงฤทัยของมารคร

ซึ่งพ่อจะยกไปสงคราม

กับด้วยพระรามลงศร

เรื่องเคชคังองค์ทินกร

ขจรพากฟ้าธาตรี

ทูลษัษฐตรีเศียรชาญสนาม

อาเจ้าทั้งสามยกยี้

พร้อมหมู่พลโยธิ

ออกไปต่อตีราญรอน

แต่พระรามองค์เดียวเกี่ยวมา

อสุรกายสิ้นด้วยแสงศร

บัคันมพลวานร

ทั้งสองพระนครชัยชาญ

แต่ละคนล้วนทรงศักดิ์ฤทธิ

ทศทิศไม่รอดต่อต้าน

ซึ่งเจ้ารับราชโองการ

จะยกทวยหาญไปชิงชัย

ด้วยพระนารายณ์สุริย์วงศ์

เร่งรักษาองค์ให้จงได้

แม้มีใครจะให้ไป

จนใจด้วยกลัวพระบิดา

(รามเกียรติ์ เล่ม 2, 2507 : 546)

ในฐานะเป็นลูกกษัตริย์อินทรีชิตย้อมได้รับการศึกษาอบรมให้มี
 ชาติคียมานะ อีกทั้งอินทรีชิตยังเป็นโอรสที่ทศกัณฐ์โปรดปราน และอยู่ใกล้ชิดทศกัณฐ์มาก ดังนั้น
 อินทรีชิตย้อมได้รับการถ่ายทอดแนวคิด ความรู้ และอุปนิสัยบางส่วนจากทศกัณฐ์มากกว่านาง
 มณโฑ ดังนั้นเมื่อทศกัณฐ์ต้องการให้ออกไปทำศึกกับกองทัพพระราม อินทรีชิตก็ไปด้วยความ
 เต็มใจ แม้ว่านางมณโฑจะทัดทานแล้วก็ตาม อินทรีชิตได้แสดงให้นางมณโฑเห็นว่าในฐานะการ
 เป็นลูกกษัตริย์ชิตย้อมไม่กลัวสงครามและความตายที่เกิดจากการทำศึกแต่อินทรีชิตเป็นห่วงความ
 รู้สึกและความเป็นอยู่ของนางมณโฑเมื่อตนเองล้ม (ตาย) แล้วมากกว่า จุดนี้แสดงให้เห็นว่า
 อินทรีชิตรักแม่และเกียรติศมากกว่าชีวิตของตนเอง

เมื่อนั้น	อินทรีชิตสุริย์วงศ์ยกยี้
เห็นพระมารดาโศก	ชูลีกราบบาทแล้วทูลไป
ตัวกูเกิดมาเป็นชายชาญ	จะกลัวการสงครามกระไรได้
ถึงกรรมจำแล้วจะบรรลัย	ไม่คิดเสียตายชิวา
มาครแม้ถึงตายจะไวยศ	ให้ปรากฏเกียรติไปภายหน้า
ลูกรักจะถวายบังคมลา	พระมารดาอย่าทรงโศก
ขอฝากยามลิวันกันยูเวก	เอกองค์หลานน้อยทั้งสองศรี
กับสุวรรณกันยูมาเทวี	ทั้งอนงค์นารีกำนัลใน

(รามเกียรติ์ เล่ม 2, 2507 : 730)

การศึกษาสถานภาพที่สัมพันธ์กับครอบครัวในฐานะแม่ของนาง
 มณโฑ พฤติกรรมต่าง ๆ ของตัวละครที่ปรากฏ สะท้อนให้เห็นว่านางมณโฑเป็นแม่ที่ลูกแต่ละคน
 ให้ความสำคัญไม่เท่ากัน ในฐานะที่นางเป็นแม่ขององคตและนางสีดา นางมณโฑไม่มีโอกาสที่จะ
 ได้เลี้ยงดูลูกทั้งสองคน เมื่อนางตั้งครรภ์องคต ทศกัณฐ์ก็ได้มาขอนางคืนจากพระยาพาลี ฤาษี
 อังคตจึงต้องแหวะห้องนางมณโฑเพื่อนำองคตไปฝากไว้ในห้องแพะ ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาคำต่าง ๆ
 ที่จะเกิดขึ้น และเมื่อนางมณโฑคลอดนางสีดา นางก็ไม่มีโอกาสที่จะได้เลี้ยงดูหรือบ้วนข้าวลูกน้อย
 แม้แต่คำเดียวลูกก็ถูกนำไปถ่วงน้ำ ทั้งนางก็ไม่สามารถที่จะช่วยลูกได้ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ดังนั้น

ความสัมพันธ์ระหว่างลูกทั้งสองกับนางมณโฑจึงไม่ผูกพันกันเลย นางมณโฑจึงไม่ได้รับการยอมรับและยกย่องจากลูกทั้งสอง ซึ่งผิดกับการเป็นแม่ของอินทรีชิตและทศพิน นางมณโฑจะเป็นแม่ที่ได้รับความรักยกย่องและยอมรับตลอดเวลา ทั้งนี้เพราะนางมณโฑได้เลี้ยงดูและให้ความอบอุ่นแก่ลูกทั้งสองเช่นเดียวกับแม่ทั่ว ๆ ไปที่ปฏิบัติตนเป็นแม่ที่ดีต่อลูกเลย ดังนั้นบุคคลทั้งสามคนนี้จึงมีความผูกพันกันอย่างลึกซึ้ง

3. สถานภาพที่สัมพันธ์กับการศึกษา

นางมณโฑได้รับการศึกษาครั้งแรก เมื่อตามบั้งสี่ได้พานางไปถวายพระอิศวร นางมณโฑจึงได้เป็นผู้รับใช้ของพระอุมา ในขณะที่นางมณโฑปรนนิบัติรับใช้พระอุมาอยู่นั้น นางมณโฑย่อมได้เรียนรู้เกี่ยวกับวิชาการบ้านการเรือน การปรนนิบัติรับใช้ การปฏิบัติตนตามค่านิยมของกุลสตรีของสังคมไทยในยุคนั้นด้วยวิธีการปฏิบัติจริง บวร ประพฤติดี และคณะ ได้กล่าวถึงเรื่องการศึกษาของสตรีว่า "การศึกษาของสตรีในสมัยก่อนนั้นการศึกษาส่วนใหญ่มาจากในวัง เป็นการศึกษาจากตัวอย่างการกระทำเพื่อให้ปฏิบัติได้จริงจึงยิ่งกว่าเป็นการศึกษาทฤษฎีหรือหลักวิชาอื่นใดอันไม่ได้นำมาซึ่งหลักการปฏิบัติโดยตรงของสตรี" (บวร ประพฤติดี และคณะ, 2521 : 11) ด้วยความจงรักภักดีและตั้งใจปฏิบัติงานของนางมณโฑ ทำให้พระอุมาทรงเมตตา และได้สอนวิชาเวทมนตร์ซึ่งเป็นวิชาที่ว่าด้วย "คำอันศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้สำหรับวิกรรม เสกเป่าเพื่อให้เกิดผลสมปรารถนาในทางไสยศาสตร์" (เสฐียรโกเศศ, 2521 : 227) ที่ชื่อว่า สัตยพิพิธให้แก่นางมณโฑอีกด้วย

เมื่อนั้น	พระอุมา เยาวชยอคพิสมัย
เห็นนางมณโฑทราวมวย	มีใจจงรักภักดี
องค์อัครชายาเทวราช	พิศวาสในนางโฉมศรี
บอกพระเวทตะกิงพิธ	ให้แก่เทวีทุกเวลา
	(รามเกียรติ์ เล่ม 1, 2507 : 117)

ผลจากการเรียนรู้ถึงการทำสัตยพิพิธของนางมณโฑ ซึ่งเป็นวิชาที่ว่าด้วยการบริกรรมคาถาเพื่อให้เกิดน้ำทิพย์ที่สามารถนำไปชุบคนที่ตายไปแล้วฟื้นคืนมาได้ จากความรู้ใน

ข้อนี้ทำให้นางมณฑิลาสามารถช่วยเหลือทศกัณฐ์ในการทำสงครามกันระหว่างกองทัพของพระราม โดยการนำน้ำทิพย์ไปชุบชีวิตทหารและพรรคพวกของทศกัณฐ์ที่ตายไปแล้ว

สงครามเสียทีลงทุกครั้ง	ฝ่ายกำลังศึกยิ่งซีกหาญ
ให้หนักอกหนักใจพันประมาณ	นงคราญจะคิดไฉนดี
เมื่อนั้น	นวลนางมณฑิลาเห็น
ได้ฟังบัญชาพระสามี	เทวี่นึ่งนึ่งกรีกไป
จึงคิดได้ว่าการพิธีกิจ	พระอุมาประสิทธิ์ประสาทให้
ไม่มีใครรู้ทั้งแดนไตร	อรไทยทูลสนองพจมาน
เมื่ออยู่กับพระอุมาเทวี	ยังที่ไกรลาสราชฐาน
นวนพันคันบาทมาช้านาน	นงคราญก็ทรงพระเมตตา
จึงประทานพระมนตร์อันหนึ่ง	ลึกลับซึ่งสุขุมหนักหนา
ให้ทำตะบะกิจวิทยา	ชื่อว่าลัญชีพิธึ
จะเกิดน้ำทิพย์อันวิเศษ	ตั้งอมฤตตรีเนตรเรื่องศรี
บรรดาใครม้วยชีวี	รดด้วยน้ำนั้นก็เป็นมา
จะใช้สิ่งใดก็ใช้ได้	เรื่องฤทธิไกรแก้ลวงล้า
ทั้งรู้เหาะเหินเดินฟ้า	แต่เจรจาไม่ได้ตั้งใจคิด
ถึงตายไปวันละร้อยแสน	จะคืนเป็นมาแน่นอักษิษฐ์
จะรื้อเข้าเช่นล่าปัจจามิตร	ด้วยอำนาจฤทธิวาริษา
	(รามเกียรติ์ เล่ม 3, 2507 : 371-372)

นางมณฑิลาเป็นแม่ที่มีความรู้ในด้านต่าง ๆ หลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นความรู้ในด้านการปฏิบัติตนตามคุณสมบัตินางเป็นกุลสตรีที่ดี หรือวิชาพิเศษคือเวทมนตร์คาถา ซึ่งวิชาเหล่านี้ทำให้นางมณฑิลาสามารถที่จะนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อครอบครัวของนางได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะลูก การปฏิบัติตนของนางมณฑิลาทำให้นางเป็นที่โปรดปรานของสามี ไม่ว่าจะเป็นพระยาพาลี ทศกัณฐ์ หรือท้าวทศศิริวงศ์ก็ตาม ซึ่งมีผลทำให้ลูกของนางมณฑิลามีโอกาสขึ้นครองเมืองต่อจากพระบิดา ถึงแม้ว่าเป็นโอรสที่เกิดจากมเหสีรองก็ตาม

นางมณฑิเป็นสตรีที่มีสามี 3 คน ด้วยเหตุที่นางเป็นเช่นนั้นเพราะสถานการณ์ต่าง ๆ บีบบังคับนาง ดังที่ได้กล่าวแล้ว นางมณฑิได้รับการอบรมสั่งสอนให้เป็นผู้ที่คอยรับคำสั่ง และรับใช้ผู้อื่นตลอดมา ดังนั้นนางมณฑิจึงจำเป็นต้องดำเนินชีวิตไปตามความต้องการของสามี ตลอดเวลา นางมีลัทธิที่จะพูดหรือเสนอความคิดเห็นต่าง ๆ ได้ก็ต่อเมื่อสามีหรือผู้ปกครองของนางต้องการให้นางได้พูดหรือเสนอเท่านั้น นางไม่มีลัทธิที่จะเสนอความคิดเห็นที่เป็นของตนเอง และขัดต่อความรู้สึกหรือความต้องการของสามีได้ ดังนั้นจึงเป็นเหตุทำให้นางไม่สามารถที่จะช่วยเหลือลูกได้ ดังเช่นเหตุการณ์ที่นางสีดาถูกนำไปถ่วงน้ำ หรือตอนที่อินทรชิตต้องออกไปทำศึกกับกองทัพของพระราม จากสภาพที่นางมณฑิเป็นอยู่จึงทำให้นางมีโอกาสเลี้ยงดูลูกเพียงสองคน คืออินทรชิต และทศหิน ส่วนองคค และนางสีดานั้น ด้วยภาวะเหตุการณ์ต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วเป็นผลทำให้นางมณฑิไม่มีโอกาสที่จะเลี้ยงดู ดังนั้นบุคคลทั้งสามจึงไม่มีความผูกพันฉันแม่ลูกอย่างแม่ลูกทั่ว ๆ ไป

นางมณฑิเป็นภรรยาที่มีคุณสมบัติเฉพาะคนในเรื่องของการปรนนิบัติรับใช้ การวางตนให้ถูกกาลเทศะ มีความรู้เกี่ยวกับคาถาอาคมเล็กน้อย และเป็นพระมารดาของโอรส จึงทำให้นางมณฑิเป็นแม่เหล็กที่ศกัณฐ์รักมาก

นางทองประศรี จากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

ความสัมพันธ์ระหว่างแม่กับลูก เป็นเนื้อหาที่สำคัญส่วนหนึ่งในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน โดยเฉพาะนางทองประศรีแม่ของพลายแก้ว (ขุนแผน) เป็นตัวละครซึ่งมีพฤติกรรมที่น่าสนใจและสามารถศึกษาได้หลายแง่มุม ไม่ว่าจะเป็นสถานภาพทางชาติกำเนิด สถานภาพทางครอบครัว หรือสถานภาพทางการศึกษา ที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของลูก คือพลายแก้ว หรือขุนแผน ซึ่งเป็นตัวเอกของเรื่อง

1. สถานภาพที่สัมพันธ์กับชาติกำเนิด

นางทองประศรี มีสถานภาพทางชาติกำเนิดเป็นหญิงสามัญชน ที่ได้แต่งงานกับขุนนางซึ่งมีความสามารถในการรบ และเป็นที่โปรดปรานของพระมหากษัตริย์

ขุนไกรพลพายอยู่บ้านพลับ	มีทรัพย์เงินทองของน้อยใหญ่
นางทองประศรีนั้นอยู่วัดตระไกร	ทั้งสองนี้ได้เป็นคู่กัน
แล้วเรือ เรือออกไปปลุกใหม่	อยู่ในแคว้นแคว้นสุพรรณนั้น
เป็นทหารชาญชัยใจฉกรรจ์	คุมไพร่ทั้งนั้นได้เจ็ดร้อย
อาจองคกงระพันชาติ	เข้าไหนไม่มีที่จะถอย
รบศึกศัตรูอยู่กับรอย	ถึงมากน้อยเท่าไรไม่หนีมา
กรมการ เมืองสุพรรณสันหัว	เข็ดขามคร้ามกลัวใครไม่ฝ่า
โปรตปรานเป็นทหารอยุธยา	มีสง่าอยู่ในเมืองสุพรรณ

(ขุนช้างขุนแผน, 2513 : 2)

บทเสภา นั้นไม่ได้กล่าวถึงรายละเอียดของครอบครัวของนางทองประศรี การแต่งงานน่าจะให้นางทองประศรีมีสถานภาพเปลี่ยนแปลงไปทั้งทางด้านครอบครัว สังคม และการศึกษา ในฐานะภรรยาของขุนไกรที่เป็นขุนนางนั้น นางทองประศรีจะต้องปรับทั้งพฤติกรรม บทบาท และแนวคิดของตนให้สอดคล้องกับสถานภาพใหม่ที่นางดำรงอยู่ คือการเป็นภรรยาของขุนนางที่มียศเป็นขุน มีทรัพย์สิน เงินทอง กิจการต่าง ๆ และข้าทาสบริวารอีกหลายร้อยคน นางทองประศรีต้องรับผิดชอบดูแลกิจการ และทรัพย์สินทั้งหมดในยามที่ขุนไกรต้องไปราชการ เป็นเวลานาน ๆ นอกเหนือจากการปฏิบัติตนเป็นแม่ศรีเรือนของครอบครัว นางจะต้องปรนนิบัติรับใช้ และทำให้สมาชิกในครอบครัวมีความสุขอีกด้วย ซึ่งภาระหน้าที่ต่าง ๆ ที่นางทองประศรีต้องรับผิดชอบดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น นางสามารถทำได้เป็นอย่างดี ทั้ง ๆ ที่นางเป็นสามัญชน ทั้งนี้ย่อมเกิดจากความฉลาด ความสามารถเฉพาะตน และประสบการณ์ชีวิตที่นางได้รับมาตั้งแต่เด็กจนเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นคุณสมบัติเฉพาะตน เป็นผลให้นางทองประศรีเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องจากบุคคลที่ใกล้ชิด และอยู่ในสังคมเดียวกับนาง นอกจากนี้นางทองประศรียังเป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของลูกและหลาน ๆ อีกด้วย

2. สถานภาพทางครอบครัว

นางทองประศรีร่วมชีวิตครอบครัวกับขุนไกรในระยะเวลาอันสั้น ทั้งนี้เพราะขุนไกรต้องโทษประหารชีวิต ในขณะที่พลายแก้ว (ขุนแผน) อายุยังน้อย นางทองประศรีต้อง